УДК 316.42
DOI 10.32840/1992-5786.2019.63-1.2

Н. О. Говоруха

аспірант кафедри педагогіки, управління та адміністрування
ДВНЗ «Університет менеджменту освіти»

ЗАРОДЖЕННЯ ВОЛОНТЕРСЬКОГО РУХУ В УКРАЇНІ В 1991–2000 РОКАХ

У статті розглядається зародження волонтерського руху в Україні наприкінці ХХ ст. Добровільна участь громадян у суспільному житті країни є невіддільним аспектом становлення незалежної демократичної правової держави. Системний поступовий розвиток і загальна підтримка волонтерства – визнаний у всьому світі метод об'єднання зусиль та ресурсів суспільства та держави у розв'язанні загальних соціальних, економічних, екологічних та інших проблем. Розвинені держави світу розглядають волонтерську діяльність як суттєвий економічний потенціал та спосіб згуртування, розвитку та зміцнення громадянського суспільства.

Волонтери, базуючись на духовно-моральних принципах, змінюють життя на краще, хоча й повільно, але цілком відчутно. В їхньому характері формуються такі якості як милосердя та терпіння, доброта та співчуття, відповідальність за те що відбувається, з'являються лідерські якості, прищеплюється бажання взаємодопомоги. Тому в кожному регіоні країни, в кожному місті чи населеному пункті абсолютно необхідно існування волонтерської діяльності, її постійного поширення, поліпшення та розвитку. Волонтерство – це базис громадянського суспільства.

Автор згадує історичні, політичні та соціальні події на пострадянському просторі та в Україні, які стали передумовами зародження волонтерського руху, його подальшого розвитку та поступового поширення. Описана значущість ініціатив окремих особистостей в створенні волонтерських проєктів, які засновані на їх сенсо-життєвих цінностях і внутрішній мотивації. Можливості впливу на індивідуальність та на громаду через замотивоване волонтерство досить широкі та різноманітні. Як відомо, бажання поліпшити ситуацію та застосування змін для її покращення є головними причинами зародження та існування волонтерського руху. Підкреслена гостра потреба законодавчих заходів та створення державних соціальних закладів (прикладом у цієї статті є центри соціальних служб для молоді (ЦССМ)), які спроможні підтримувати та структурувати добровільні ініціативи, та їх активна залученість. Також позначена важливість тісної двосторонньої взаємодії небаждужих громадян – окремих волонтерів і державних та громадських організацій, їх співпраця на різних рівнях.

Ключові слова: волонтер, волонтерство, волонтерський рух, зародження волонтерства, НДО, зміни в суспільстві.

Постановка проблеми. У розв'язанні загальних проблем людям завжди допомагала згуртованість, взаємодопомога та взаємоповага. Крім особистісних якостей, добровільна діяльність допомагає у розв'язанні соціальних і економічних проблем. Діяльність недержавних об'єднань і установ визнається закордонними країнами дієвим засобом у розв'язанні соціальних проблем.

Необхідність якісного аналізу особливостей та передумов виникнення волонтерства визначає актуальність теми нашої статті. З кожним роком в Україні значущість розвитку волонтерської діяльності зростає з причин присутності та впливу відомих міжнародних організацій, як ООН, ЮНЕСКО, МОП, МОК, Корпус Миру та інші.

В 1991 р. світ спостерігав, як СРСР, одна з найбільш потужних імперій ХХ ст., розпалася. Колишні радянські республіки, серед них й Україна, оголосили незалежність. Зміни, з якими стикнулися 290 млн людей цих республік, були монументальними. Незабаром було засновано Європейський Союз (1992 р.). В країнах, більш відкритих для впливу Заходу, культурний та економічний розвиток відбу-

вався швидше, життя покращувалось [1]. Проте у процесі переходу до демократичних форм правління та ринкової економіки виникло багато перешкод, що не завжди сприяли захисту людських прав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляд волонтерського руху, а також формування громадянського суспільства розглядалися вітчизняними та закордонними науковцями, серед яких О. Безпалько, П. Будич, Г. Вишлінський, Д. Горелов, В. Дементьев, А. Капська, О. Корнієвський, Л. Кудринська, Т. Лях, Д. Міханчук, В. Назарук, К. Павлюк, Ю. Семенова, І. Тохтарова, М. Чухрай та інші. С. Синєцький, М. Львова, Н. Черепанова, Г. Бодренкова представили соціальний портрет волонтерів, проаналізували ставлення населення до волонтерства, готовність до участі, приділивши увагу проблемам мотивації та залучення. Л. Кудринська розглядала сутність і специфіку добровільної діяльності. С. Шіндаулетова аналізувала нормативну базу ряду держав і проблеми правового регулювання волонтерської діяльності. О. Безпалько розглянув проблему генезису доброчинності.

Мета статті – розкрити основні аспекти виникнення волонтерського руху в Україні, історичні та політичні події, які стали цьому передумовами, а також важливість взаємодії державних та громадських організацій.

Виклад основного матеріалу. В Україні поняття «волонтер» до 90-х рр. XX століття не існувало. Людей, що займалися суспільно-корисною справою, називали добровольцями, благодійниками, альтруїстами, громадськими діячами, меценатами (князь Володимир, Ярослав Мудрий, гетьмани Петро Сагайдачний, Іван Мазепа, приватні благодійники Терещенки, Семеренки, Броцьки та інші).

В СРСР благо держави ставилося вище блага окремої людини, тому поняття доброволець мало яскраво виражене ідейно-патріотичне забарвлення: людина, яка добровільно служить інтересам не окремих громадян, а партії, комуністичній ідеї, соціалістичній державі. Поняття радянського громадянина передбачало наявність суспільного навантаження: шефство над дітьми, школами, ветеранами; наставництво над важковиховуваними; участь в суботниках; членство у тимурівських загонах, народних дружинах [2, с. 82]. «Існувала велика кількість громадських організацій: піонерська і комсомольська організація для мобілізації молоді, товариства любителів природи та літератури, військово-спортивні та освітні організації. Як інститути громадянського суспільства, вони виховували громадян країни, розвивали радянську культуру, науку, техніку, спорт. Їх задачі: ідейне виховання, підвищення кваліфікації, поглиблення знань, пропаганда досягнень в господарстві, науці та техніці, літературі та мистецтві» [3, с. 97]. Принцип добровільності у СРСР збігався з принципами Заходу: «волонтерство можливе лише в некомерційному секторі економіки, розраховувати на безкоштовну добровільну роботу ентузіастів неможливо, коли за таку ж роботу інші співробітники одержують платню» [4, с. 17].

Народ України після волевиявлення у 1991 р. свого прагнення жити у незалежності одержав можливість утвердитися серед розвинутих країн світу. Змінюється економіка (гостра інфляція, реструктуризація виробництва, виникнення нових торгових зв'язків), ідеологія та політика. Держава формує методи управління та взаємодії установ. Численні представники соціальних і релігійних груп, лідери та місіонери різних церков і деномінацій активно несуть «добре і вічне», гуманітарну допомогу, духовну літературу і таке подібне, що не могли робити відкрито під час офіційно атеїстичної держави.

Позитивним впливом Європи з'явиться розвиток волонтерства. Поступове застосування європейського досвіду в волонтерських проектах в Україні сприяла її розвитку. Громадяни, об'єднуючись, хто

за звичкою «громадського навантаження», хто за потребою «лідирувати», хто з-за новознайденної віри, прагнуть поліпшити життя багатодітних сімей, людей з особливими потребами або похилого віку, сиріт тощо.

Державні органи намагались впливати на процес виховання молоді та розв'язувати проблеми незахищених категорій населення. «<...> держава повинна бути спрямована на забезпечення багатодітних, малозабезпечених, бездомних, осіб, що потребують соціальної реабілітації, хворих, інвалідів, та інших, які через їх особливості потребують допомоги (внаслідок стихійного лиха, екологічних, техногенних та інших катастроф, соціальних конфліктів, нещасних випадків, або жертви злочинів, біженці, вимушені переселенці, особами, які обмежені в реалізації своїх усіх без винятку прав людини й основоположних свобод, а також поваги притаманної їм гідності» [5, с. 134]. З 1992 р. в Україні починає активно розвиватися мережа соціальних служб для молоді. Метою їхньої діяльності була реалізація завдань, окреслених у Декларації «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» (15 грудня 1992 р., № 2859) і Законі України «Про сприяння становленню та соціальному розвитку молоді в Україні» (05 лютого 1993 р., № 2998–XII).

У 1993 р. наказом Міністерства у справах молоді та спорту засновано Український державний центр соціальних служб для молоді (далі – ЦССМ), метою якого є створення системи соціального обслуговування та допомоги молоді в Україні. [6]. Затверджено Типове положення про районні, міські ЦССМ, як спеціалізовані державні заклади, які реалізують державну молодіжну політику і здійснюють соціальну роботу з дітьми, молоддю, жінками та різними категоріями сімей. [7]. ЦССМ «орієнтований на реалізацію комплексної допомоги різним категоріям через соціально-педагогічні, психологічні, медичні, юридичні, економічні послуги; з соціально-педагогічною системою для профілактики бездоглядності неповнолітніх, що інтегрує різноманітні види соціально-значущої дозвільної діяльності та спілкування дітей та підлітків, що доповнює виховні потенціали традиційних інститутів соціалізації підростаючого покоління» [8, с. 8].

Створення ЦССМ (нині – центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді) сприяло розвитку волонтерського руху. На той час їх кадровий склад був невеликим, а об'єм соціальних програм та проектів, був таким, що вимагав залучення помічників. Метою діяльності центрів було «сприяння в реалізації прав сім'ї, дітей та молоді на захист і допомогу з боку держави; розвиток і зміцнення сім'ї як соціального інституту та сімейних цінностей, поліпшення соціально-економічних умов життя, гуманізація зв'язків сім'ї з суспільством і державою; сприяння неповнолітнім, профілактики безпри-

тульності та правопорушень, соціальний захист прав дітей [9].

Одним із напрямів державної соціальної політики став розвиток волонтерства при ЦССМ. Необхідно було створити багатопрофільну інфраструктуру, де помічники-волонтери могли б стати значною частиною, поряд з фахівцями. Науковці інституту соціальних досліджень протягом декілька років вивчали волонтерство при ЦССМ та у висновках (1998 р.) умовно розподілили волонтерів на 4 групи (освіта, місце навчання, вік, місце роботи): 1. старшокласники, студенти технікумів та коледжів; 2. студенти ЗВО (переважно з педагогіки, психології, соціальної роботи); 3. батьки проблемних дітей та підлітків; 4. волонтери – фахівці. Представники цих груп відрізняються за професійністю, за мотивами своєї участі у добровільній діяльності, за інтенсивністю включення до волонтерської діяльності [10].

Розвиток НДО, громадських груп і поширення волонтерського руху відбувався паралельно. З'являються Всеукраїнський громадський Центр «Волонтер» (1997 р.) та Центр волонтеріату «Добра воля» (1998 р.), де залучають волонтерів і спрямовують їх у НГО. Тренінги з менеджменту волонтерів пройшли члени більше ніж 40 організацій. Для популяризації волонтерства видано посібник «Управління діяльністю волонтерів» [11].

У соціальній службі для молоді м. Києва в 1997 р. було майже дві тисячі волонтерів, переважно студенти та учні. При соціальних службах у всіх областях України створювалися волонтерські молодіжні загони. У цей період активно здійснювалася підготовка волонтерів до реалізації різних вузькоспеціалізованих програм, а саме: робота з безпритульними, соціально-педагогічна підтримка дітей та молоді з особливими потребами, консультування у службі «Телефон Довіри», просвітницька профілактична діяльність з найгостріших проблем – наркозалежності, ВІЛ/СНІДу, ІПСШ, тютюнопаління та зловживання алкоголем тощо. Волонтери допомагали соціальним педагогам та соціальним працівникам. Водночас окрім державних організацій, що залучали до діяльності волонтерів, також створюються громадські організації, метою діяльності яких було об'єднання та координація зусиль у справі сприяння розвитку волонтерського руху в Україні та захисту законних інтересів своїх членів.

Для автора статті участь в суспільному житті (двору, школи, університету) була важливим і цікавим з дитинства, хоча робилося все спочатку під піонерськими та комсомольськими прапорами. Батьки, які називали себе атеїстами, самі того не знаючи, виховали в дочці основи християнської моралі. Більшість радянських громадян не мали уявлення, що багато принципів, як-от: дружба – «душу свою покладе за друзів своїх» (Івана 15:13), повага до старших – «шануй батька та матір» (Втр. 5:16), праця – «хто не хоче працювати, той нехай і не їсть»

(2 Сол. 3:10), не чинити підло – «викопав рів, і впав сам до ями, яку приготував» (Псал. 7:16), нести відповідальність за свої вчинки – «не обманюйте себе, Бог осміяний бути не може. Що посіє людина, те й пожне» (Гал. 6:7), сумлінне ставлення до роботи – «І все робить від душі, немов Господеві, а не людям» (Колос. 3:23), – взято із Біблії [12].

У пошуках відповідей про сенс життя після загибелі батька в авіакатастрофі авторка цієї статті приходить до висновку, що у своїх діях слід триматися більшого, ніж розрахунок на вдачу або здоровий глузд. З 1991 р. бере активну участь у місіонерських волонтерських проєктах у Харкові та Харківській області, пізніше стає місіонером, учасником, а з часом – координатором і організатором волонтерських проєктів в Україні та за кордоном.

З 1994 р. в Харкові відкриває свою філію італійської НДО «Sempreverde» («вічнозелений», сильніший за зовнішній холод), (ініційовано християнами в м. Перуджа, Італія, в 1992 р.). Всі члени групи, іноземці та українці, являючись місіонерами, брали участь у волонтерстві («служінні»). Заходи проводились для сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування в інтернатах, притулках і приймальниках-розподільниках міста та області. За 7 років проведена чимала робота в 14 дитячих закладах: доставлення одягу, шкільного приладдя, іграшок та розвивальних матеріалів, організація свят і музичних клоунських програм, головними акторами яких стали діти самих місіонерів. Були показані вистави лялькового театру, зробленого волонтерами. Радість дітей-сиріт оновлює бажання волонтерів робити добро для інших.

Для залучення нових волонтерів поширювалась інформація (бесіди, презентації, листівки) в університетах міста: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, НЮУ ім. Я. Мудрого, ХНУ ВС, ХНУРЕ та проводилися організаційні зустрічі. Для молоді проводили міні-змагання з футболу та ін. Неділями – тематичні вечори «Музика зі змістом» в Будинку вчителя; для сімейних пар с дітьми – пікніки на природі. Мотиваційні промови, спів пісень, командні ігри надавали учасникам позитиву та надію на краще майбутнє, розуміння цінностей нематеріальних, які роблять людей щасливими, надають бажання покращити світ та допомагати іншим. Все більше осіб включалися до заходів, вносячи новизну, творчі ідеї, використовуючи свої таланти та здібності.

Члени «Sempreverde» неодноразово зверталися у державні органи Харкова та Києва з проханнями звернути увагу на жалюгідний на той момент стан життя в інтернатах, вжити відповідних заходів. Їх зусилля принесли позитивні результати у житті окремих дітей, в поліпшенні умов дитячих закладів, і в житті тих, хто сприяв цієї діяльності, а також і в розвитку волонтерства на Харківщині та в Україні загалом.

Care in Action, м. Львів, Україна. Наприкінці 90-х авторка статті вирішує повністю присвятити

себе місіонерству, щоб нести Благую звістку: життя може повністю змінитися завдяки любові та жертві Ісуса, стати світлим і значущим. У 2001 р. вона стає постійним волонтером при місіонерському центрі в Західній Україні в німецькій НДО «Care in Action». Мета НДО: поліпшення умов інтернатів для сиріт, розповсюдження гуманітарної допомоги у Карпатах малозабезпеченим, багатодітним, інвалідам та ін. Окрім Біблійних бесід були доставлені «прямо в руки» десятки тон одягу, взуття, постільної білизни, іграшок, шкільного приладдя тощо. Окремим сім'ям були виділені інвалідні коляски, медикаменти, памперси тощо. Це було можливо зробити завдяки жертвній праці в складних умовах добровольців, більшістю студентів ЗВО Львова, під керівництвом місіонерів-християн. Бажання допомогти людям, служити Богу, походити на Христа додавало сил. І сьогодні декілька колишніх учасників цієї НДО підтримують її роботу та схожі заходи Львівщини, деякі є учасниками або керівниками інших НДО України.

З 1997 року «Care in Action» веде активну благодійну діяльність у Львові та Львівській області. Дітям, окрім речей та їжі, потрібні сім'я, любов, турбота та наставництво. Потрібно підготувати дітей до майбутнього. Волонтери є зміною на краще життя сиріт, розширення кола можливостей, підвищення їх шансів на успішне майбутнє. Робота зосереджена на: програми догляду за дітьми; формування характеру та індивідуальної особистості; заохочування та підтримка розвитку соціальних навичок, програма підтримки для випускників дитячих будинків; охоплення тем СНІДу, токсикоманії, прав людини, охорони здоров'я та безпеки, залежностей; навчання волонтерів – побудова організованої та тренуваної команди для підтримки дітей, розвиток лідерських навичок; проект самопомогі для сімей ризику – профілактична робота в неблагополучних сім'ях з метою зберегти сім'ю для дитини та запобігти потраплянню дітей на піклування тощо. З початку свого існування і на сьогодні «Care in Action» навчає людей допомагати самим собі [10].

Висновки та пропозиції. На основі проведеного дослідження, можна констатувати, що волонтерство в Україні зародилось після розпаду СРСР і поступово розвивалось. Цьому сприяли індивідуальні ініціативи, християнські формування, НДО, та ЦССМ, які були створені завдяки еволюції та структуризації соціальної політики України. Помилково зупинятися на досягнутому. Наша країна, а особливо молодь, потребують сприяння та допомоги у розвитку та поширенню волонтерського руху на державному, регіональному, міському рівнях, а також розробки системи залучення та мотивації волонтерів різними способами у відповідних закладах.

Список використаної літератури:

1. Stephen F. Cohen. Failed Crusade. America and the Tragedy of Post-Communist Russia. <https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/books/first/c/cohen-crusade.html>
2. Молодежь для молодежи : практ. пособие по проведению волонтерских лагерей. Донецк : Донецкий молодежный дебятный центр, 2003. С. 82-95.
3. Синюкова Т.Н. Общественные организации СССР в 20–40-е годы: их историко-правовая роль. *Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена КиберЛенинка*. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/obschestvennyye-organizatsii-sssr-v-20-40-e-gody-ih-istoriko-pravovaya-rol>
4. Калениченко Р. А. Волонтерство в соціальній роботі : Навч. посіб. Кмів : КиМУ, 2008. 86 с.
5. Сидоренко К.О. Перспективи розвитку регулювання волонтерської діяльності в Україні. *Право та суспільство*. 2012. № 4. С. 133–137.
6. Про створення Українського державного центру соціальних служб для молоді : Наказ Міністерства у справах молоді та спорту України від 13 липня 1993 р. № 2083. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/>
7. Про затвердження Типового положення про районний, міський центр соціальних служб для молоді : Наказ Міністерства України у справах сім'ї та молоді від 02 липня 1997 р. № 216/7. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/ru/z038197?test=4/UMfPEGznhh/m8.ZisT24nBHI4xYs80msh8le6>
8. Фатеева Т.Н. Социально-педагогическая профилактика безнадзорности подростков в условиях центра социальной помощи семье и детям : автореф. дисс. к. пед. н. Москва, 2008. 23 с.
9. Введення у соціальну роботу : навчальний посібник / авт. кол. А.М. Бойко, І.М. Гріга, Н.В. Кабаченко, Р.І. Кравченко, Д.В. Полтавець, Т.В. та ін. Київ: Фенжс, 2001. 288 с.
10. Теоретичні аспекти та практичні шляхи залучення волонтерів до соціальної роботи : звіт тимчасового творчого колективу. *Український інститут соціальних досліджень*. Київ, 1998. 109 с.
11. Управління діяльністю волонтерів. Як залучити громадськість до вирішення проблем суспільства : пер. с англ. / Стів Маккарлі, Рік Лінч ; Гол.ред. Богдан Маслич ; ред. пер. Оксана Винничук ; *Ресурсний центр розвитку громадських організацій «Гурт»*. Б.м. : Б.в., 1998. 160 с.
12. Біблія / Український переклад І. Огієнка. URL: <https://www.bibleonline.ru/bible/ukr/>.
13. Волонтерство. *Care in Action*. <http://care-in-action.org/>

Govorukha N. The emergence of volunteer movement in Ukraine 1991-2000

The article deals with the birth of a volunteer movement in Ukraine at the end of the twentieth century. The voluntary participation of citizens in the public life of the country is an integral aspect of the establishment of an independent democratic legal state. Step by step systematic development and wellrounded support of volunteering is a world-wide recognized method of combining efforts, resources of society and the state in solving common social, economic, environmental and other problems. Developed countries consider volunteer activity as a significant economic potential and a way of building up, developing and strengthening the civil society.

Volunteers, grounded on the spiritual and moral principles are changing lives for the better. In the process, such qualities as mercy and patience, kindness and compassion are formed. It instills the responsibility for what is happening around, desire to help others. Therefore, the existence of volunteering is absolutely necessary in each region of the country, in each city or town, and the continuous improvement, spread and development of the movement. Volunteering is the basis of civil society.

The author mentions historical, political and social events in the post-Soviet space and in Ukraine, which became the prerequisites for the emergence of the volunteer movement, its step by step development and gradual expansion. The significance of initiating volunteer projects founded by individuals based on their core values and internal motivation is described. Possibilities of influence the community through volunteering are quite extensive and diverse. It is known, that fulfilling the desire to improve the situation and implementing changes for the better, are the main reason of the genesis and existence of volunteer movement. The necessity of legislative measures and establishment of state social institutions that are able to support and structure volunteer initiatives is emphasized. The article also highlights the importance of close bilateral cooperation between non-indifferent independent volunteers, state and non-governmental organizations, and also their partnership and synergy.

Key words: *volunteer, volunteering, volunteer movement, emergence of volunteering, NGO, changes in society.*